

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ.....	4
Тире між підметом і присудком	4
Тире на місці пропущеного члена речення.....	9
Розділові знаки при непоширених прикладках.....	12
Розділові знаки при однорідних членах речення.....	15
Розділові знаки при узагальнювальних словах.....	27
Розділові знаки при відокремлених означеннях	31
Розділові знаки при відокремлених прикладках.....	36
Розділові знаки при відокремлених додатках	41
Розділові знаки при відокремлених обставинах	43
Розділові знаки при уточнювальних членах речення.....	47
Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях...	51
Розділові знаки при звертанні.....	57
Розділові знаки при словах-реченнях та вигуках	61
Скісна риска (/).....	65
Розділові знаки при прямій мові	66
Підсумкові вправи до теми «Просте речення»	76
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	99
Розділові знаки в складносурядному реченні	99
Розділові знаки в складнопідрядному реченні.....	106
Розділові знаки в складному безсполучниковому реченні.....	119
Розділові знаки в багатокомпонентних реченнях з різними типами зв'язку.....	126
Підсумкові вправи до теми «Складне речення»	129
ДИКТАНТИ.....	139

ВСТУП

Мета навчального посібника – поглибити знання студентів про сучасну українську літературну мову, допомогти їм глибше оволодіти пунктуаційними нормами.

Пунктуація (від лат. *punctuatio, punctum* «крапка») – це система правил уживання на письмі розділових знаків і розділ мовознавства про використання розділових знаків. Українська пунктуація побудована на трьох основних принципах – структурному, смислового та інтонаційному, які в мові діють одночасно. *Структурний* принцип ґрунтується на вживанні розділових знаків, які зумовлені структурою речення і є обов'язковими. *Смисловий принцип* полягає в тому, що розділові знаки в складному і простому реченні мають ще й змістове навантаження. Вони спрямовані на виділення смислових компонентів речення. За *інтонаційним принципом* розділові знаки ставляться відповідно до інтонації.

У навчальному посібнику в зручній та доступній формі подано основні правила української пунктуації. Особлива увага зосереджується на складних випадках українського правопису. Теоретичний матеріал ілюструється прикладами, подаються вправи та завдання на його закріплення під час самостійного опрацювання, а також тексти контрольних диктантів для самопідготовки та самоперевірки. Запропоновані вправи й завдання, адаптовані до чинного правопису сучасної української мови, забезпечують комунікативний та функціонально-стилістичний підхід при опрацюванні програмного матеріалу. У вправах використано матеріал з високохудожніх творів класичної та сучасної української літератури. Ілюстративний матеріал має часто етнокультурне спрямування, що сприяє активізації мисленнєвої діяльності студентів, їх мовленнєвому розвитку, збагаченню словникового запасу. Тексти диктантів, представлені творами українських письменників, спрямовані на вироблення умінь і навичок правильного письма.

У тестах розроблено завдання різного рівня складності: з вибором однієї або кількох правильних відповідей, тести на встановлення відповідностей, відкриті завдання з короткою відповіддю, що дають можливість перевірити рівень засвоєння теоретичного матеріалу та уміння застосовувати його на практиці. Посібник підготовлено відповідно до нової редакції Українського правопису.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Тире між підметом і присудком

1. Коли присудок виражений іменником або кількісним числівником, а дієслова-зв'язки немає: *Час – найліпший лікар (Народна творчість). Художнє оздоблення полотна – давня традиція українського народу (В. Скуратівський). Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови – це наша спільна справа (М. Рильський).*

2. Коли один з головних членів речення виражений інфінітивом: *Лиш боротись – значить жити (І. Франко). Життя прожити – не поле перейти (Народна творчість).*

3. Перед словами **це, це є, оце, ось, значить, то, це значить**, якщо присудок виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова і приєднується за допомогою цих слів до підмета: *Місяць жовтень – це якийсь блискучий, неперевершений афоризм (Є. Гуцало). Життя без книг – це хата без вікна (Народна творчість).*

Тире не ставиться:

1. Перед присудком, вираженим іменником у називному відмінку із заперечною часткою **не**: *Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому (О. Довженко).*

Увага! Тире ставиться, якщо присудок із заперечним значенням логічно наголошений: *Старість – не радість. Мова – не половина (Народна творчість).*

2. Якщо підмет або присудок виражений особовим займенником: *Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм (О. Довженко).*

Увага! Тире ставиться, якщо підмет логічно наголошений: *Їх було двоє, а він – один (С. Чабанівський).*

3. Якщо присудок вживається зі словами **як, мов, наче, неначе-то, ніби, нібито** тощо: *Очі в нього як два чорні колодязі (О. Гончар).*

Вправи

1. *Перепишіть речення, визначте підмет і присудок. Обґрунтуйте постановку розділових знаків.*

1. Гори, ріки і полонина – це моя Україна (Ю. Рибчинський).
2. Житній хліб пшеничному калачеві дід (*Народна творчість*).
3. І ми не ми, і я не я (*Т. Шевченко*). 4. Роки – немов підступні рифи в житейським морі, що кипить (*Л. Дмитерко*). 5. Мистецтво – найкращий педагог (*О. Гончар*). 6. Життя – не дим і не омана (*В. Сосюра*). 7. Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну – це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (*О. Луцій*). 8. Складна це річ – минулий вік судити, не завжди варто тут рубати з-за плеча (*М. Рильський*). 9. Світ який – мереживо казкове! Світ який – ні краю ні кінця! (*В. Симоненко*). 10. У небі зорі – мов дозорці. Повітря тепле і густе. І в нас бувають білі ночі, коли акація цвіте (*М. Масло*). 11. Закони літер – не разок намиста: одну схитнеш – і поміняєш суть (*Б. Олійник*). 12. Дев'ять мінус три – шість. 13. Всі дороги в світі – це лише орбіти: якою б не йшов, все одно повернешся туди, звідки вийшов (*М. Куліш*). 13. Найбільше добро в кожного народу – це його мова (*Панас Мирний*). 14. У небі місяць – як млинове коло, а на землі – Климентові Млини... (*Д. Білоус*).

2. *Прочитайте текст, визначте у реченнях підмети. Обґрунтуйте постановку розділових знаків.*

СТЕП У ЛИПНІ

Степ дивиться в зоряне небо. Синє липневе небо тисячами вогнистих очей озирає степ.

Черець, плазуючи понад ярами своїми зеленими, дерев'янистими стебельцями, зацвітає крихітними рожевими квіточками і знов одцвітає. Ковила викидає яскраво-зелені стрілки, що спочатку служать принадою для овець, а десь у жнива вже стають їх загрозою, бо гострі зернівки, потрапляючи в шерсть вівці, впи-

ваються в тіло, підхоплюються кров'ю – і вівця гине. І в кожній грудочці землі точиться вічна боротьба живого з живим і живого з мертвим...

Вітер ущух, нерухоме повітря наче застигло. А степ і небо, зачаровані одне одним, перемовляються літніми ночами, і тільки закоханим серцям вдається підслухати ту розмову.

Чумацький Шлях лежить над степом і, мабуть, не знає, що давно вже він перестав бути чумацьким, що не скриплять попід ним лозяні мажі, наповнені сиваською сіллю, не розвіває вітер чуби-оселедці запорозьких вершників, що одна назва лишилась у нього чумацька. Та йому до цього байдуже. Він мислить не роками, а тисячоліттями, помічає на землі тільки вічне.

Чи багато ж лишилося в степах від отого вічного?..

Невеликі, відтиснуті до ярів і перелісків білі озерця ковили, що тихо плещуться, згадуючи ті далекі часи, коли вони були не озерцями, а сріблястими, розкішними морями. Та інколи й дрофа залетить, щоб висидіти малят, які, вискочивши з яйця, одразу ж стають на міцні ноги і вже в першу годину бігають набагато швидше за матір. Та ще духмяні, п'янкі чебрецеві пахоці, та терпкі полинові, яких у всі віки не бракує в нічних степах.

Степ дивиться в зоряне небо *(За М. Руденком)*.

3. Прочитайте вірш. Визначте в реченнях присудки. Обґрунтуйте постановку розділових знаків.

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
де біла-біла хатка стоїть на самоті,
живе там дід та баба, і курочка в них ряба,
вона, мабуть, несе їм яєчка золоті.
Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів.
Хитаються патлашки уздовж всієї стежини,
і стомлений лелека спускається на хлів.
Чиєсь дитя приходить, беруть його на руки.
А потім довго-довго на призьбі ще сидять.

Я знаю, дід та баба – це коли є онуки,
а в них сусідські діти шовковицю їдять.
Дорога і дорога лежить за гарбузами.
І хтось до когось їде тим шляхом золотим.
Остання в світі казка сидить під образами.
Навшпиньки виглядають жоржини через тин
(Л. Костенко).

4. *Перепишіть прислів'я. Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком.*

1. Ніч ночувати не вік горювати. 2. Голодному ситий не товариш. 3. Панам лихо розкидати не плугом орати. 4. Один син не син, два сини пів сина, три сини ото тільки син. 5. Огонь і вода то добро і біда. 6. Слово не стріла, а серце пробиває. 7. Праця та розум краса людини. 8. Кожна пригода до мудрості дорога. 9. Степ та воля козацька доля. 10. Життя прожити не поле перейти. 10. Місяць козаچه сонце.

5. *Перепишіть речення. Поставте потрібні розділові знаки між підметом і присудком.*

1. Зернина то життя у сповитку (Н. Кацук). 2. Пісня і праця дві великі сили, їм я бажаю до скону служити (І. Франко). 3. Серце не камінь (Народна творчість). 4. Любить свій край це для народу жити, боротися за юне, за нове. Любить свій край це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В. Сосюра). 5. Вдихати вітер Батьківщини найвище щастя на землі (В. Сосюра). 6. Говорити річ нудна, працювати слід до дна (М. Рильський). 7. Крутий нордост господар в цім краю (Д. Ткач). 8. Мундир в тебе як улитий, до діла пошитий (П. Глазовий). 9. Ти вся жага, ти вся горіння, ти лук, стріла і тетива (М. Рильський). 10. Вибиватися в люди справа зовсім не проста (М. Сингаївський). 11. Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. І, може, це і є моя найвища сутність (Л. Костенко). 12. Сміле слово то наші гармати, світлі вчинки то наші мечі

(П. Грабовський). 13. Для мене писати це все одно що дихати. Я не маю часу оглядатися назад (Е. Андруська). 14. Одна душа як скрипка, а друга як литавра (Л. Костенко). 15. Природа наймудріший співрозмовник, рівного їй нема (Є. Гуцало). 16. Печаль моя ріка без переправи. На тому боці спогади живуть (Л. Костенко). 17. А мати моя правда, справедливість, добро, любов і усміх на лиці (В. Стус). 18. Найвище уміння почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л. Костенко). 19. Є прекрасних мов багато, але першою, як Мати, серед мов одна лиш ти є. Ти велична і проста. Ти стара і вічно нова. Ти могутня, рідна мово! Мова пісня колискова. Мова матері уста (Іван Багряний).

6. Оберіть правильну відповідь. У реченні: Лиш боротись – значить жить визначте підмет:

- 1) боротись;
- 2) значить жить;
- 3) жить.

7. Позначте речення, у якому між підметом і присудком треба поставити тире:

1. Я не турист у ріднім краї, не мовчазний спостерігач (М. Рильський).
2. Мова наша зброя, якою ми служимо народові (М. Рильський).
3. А голос у дівчини мов тої скрипки спів (Леся Українка).

8. Позначте речення, у якому між підметом і присудком треба поставити тире:

1. Пісня і праця великі дві сили (І. Франко).
2. Ти вся була як щастя птиця з країн казкових, з царства мрій (В. Сосюра).
3. Серце не камінь (Народна творчість).

Тире на місці пропущеного члена речення

1. **Тире ставиться** на місці пропущеного присудка в неповних реченнях: *А в небі – райдуга-веселиця (Д. Ткач).*

2. **Тире може ставитися або не ставитися**, якщо пропущений будь-який інший член речення: *Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду (В. Сухомлинський).*

3. **Тире не ставиться**, коли немає потреби в спеціальній паузі: *Надворі ясна холодна ніч (І. Вільде). В моїй душі весна співуча, а в небі вітер і орли (В. Сосюра).*

Вправи

1. Поясніть постановку розділових знаків на місці пропущеного члена речення.

1. Єдина мить – під небом на землі отак побути наодинці з Вами! (Л. Костенко). 2. Воля в нас міцніша од сталі-криці, і коріння наше – тільки ж у землі (П. Тичина). 3. Ой, у полі та дві долі, одна – з рушниками, друга доля – шабля й воля – їде з козаками (В. Гнатюк). 4. І здається малому, що там – край світу (С. Васильченко). 5. Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею (І. Нечуй-Левицький). 6. Жива водиця всохнуть не дає: зніма утому, в спеку – прохолодить (В. Крищенко). 7. І досі сниться: під горою, між вербами та над водою біленька хаточка (Т. Шевченко). 8. Козак з бідою – як риба з водою (Народна творчість). 9. Паляниці, лишайтесь на полиці, а дідух – на теплий дух, щоб покинути кожух! (Народна творчість). 10. Кожен українець – це «троїсті музики»: одне – думає, друге – каже, третє – робить (І. Драч). 11. Земля – велика трудівниця. У неї з кожного листка, мов піт рясний, роса іскриться і ручайками обтіка. Під вічно сяючим наметом вона своїм тяжким

трудом наповнить кожен квітку медом, і кожен колос – молоком (М. Масло). 12. Попереду – дорога в гори, позаду – прохолодний став (Л. Скирда). 13. А нам, малим, усе цікаве вдвічі: хто звідкіля прибув до Курманів. Вусатий дядько – з Ракової Січі, той – з Білої Берези, той – з Тернів. Хтось приміряє теплі рукавиці, когось приваблює садовина. – А ви звідкіль? – З. Погожої Криниці, ті – з Білопілля, ті – з Лебедина (Д. Білоус).

2. Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Оця реальна мить вже завтра буде спомином, а післязавтра казкою казок (Л. Костенко). 2. Усміхається правда очима легенд і свобода очима неволі (Л. Костенко). 3. Далеке хмуриє поле, дощі, дощі кругом (В. Сосюра). 4. На одній ниві пшениця, на другій жито (О. Гончар). 5. Птиця створена до літання, а чоловік до праці (Народна творчість). 6. Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними квітник (М. Коцюбинський). 7. На вузькій лісовій галявині нивка падалишнього жита, занедбана, нежата (Ю. Яновський). 8. Земля не може жити без сонця, а людина без щастя (М. Стельмах). 9. Хати під соломою, черепицею, шифером і гонтом розкидані трохи хаотично. Біля кожної деревця й квітники. В кожній своє життя, свої клопоти й свої діти (І. Цюпа). 10. Вливається в Дніпро Сула, життя людей в історію (О. Ющенко). 11. Мотря день і ніч в роботі та в роботі, літом на полі, зимою вдома (Панас Мирний). 12. Навкруги пшениць колосся в рамці сонячного дня (О. Ющенко).

3. Перепишіть прислів'я. Поставте, де потрібно, тире на місці пропущеного члена речення.

1. Щастя має ноги, а біда роги. 2. Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють. 3. Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм знанням. 4. Тіло викупаєш у воді, мозок у мудрості, а душу в співанках та музиці. 5. З білого зробити чорне легко, але з чор-

ного біле важко. 6. Весна багата на квітки, а осінь на сніпки.
7. Сонце на літо, а зима на мороз. 8. Роботи до сьомої суботи.
9. Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає.

4. Прочитайте віри. Обґрунтуйте постановку розділових знаків на місці пропущеного члена речення.

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!
Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
А з правди, чесноти і довір'я.
У кого – з вірності у коханні.
У кого – з вічного поривання.
У кого – з щирості до роботи.
У кого – з щедрості на турботи.
У кого – з пісні, або з надії,
Або з поезії, або з мрії.
Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!
(Л. Костенко).

5. Прочитайте текст, визначте в реченнях підмет та присудок. Обґрунтуйте постановку розділових знаків.

ПРЕЛЮДІЯ ВЕСНИ

Ще в заметеній снігом землі спить до слухної пори цілий світ, але в невидному потаємному тому світі вже ось-ось мають починатися зміни або й почались.

Це світ багатоликого зела, що чекає на вознесіння своїх зелених душ до сонця й світла, на волю й повітря, під теплі дощі й погожі зорі.

Має початися вознесіння сон-трави з-під опалого листя й сухого галуззя в лісі; вознесіння пролісків, чії пелюстки схожі на лапаті сніжинки недавньої зими; вознесіння рясту, що наче позичить собі кольору в небесної далечини.